

JINOYAT HUQUQIDA JAZONI OG'IRLASHTIRUVCHI HOLATLARNI QO'LLASH MASALALARI

14-son Jazoni ijro etish koloniyasi

Tezkor-qidiruv bo'limi tezkor vakili leytenant

Yusupov Shohzodbek Shonazar o'g'li

Annotatsiya: Mazkur maqolada jazo va javobgarlik tushunchasi, jazoni og'irlashtirish, og'irlashtiruvchi holatlarning ahamiyati, qo'llanilishi asoslari va shartlari, bu boradagi qonunchilikdagi muammo va kamchiliklarga to'xtalib o'tadi. Shuningdek, ko'plab xorijiy davlatlar tajribalarini o'rganib, ular asosida taklif va tavsiyalarni bayon qiladi.

Kalit so'zlar: jazo, javobgarlik, jazoni og'irlashtirish, sudlanganlik, sudlanganlik.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida jinoyat qonunining qonuniylik, fuqarolarning qonun oldida tengligi, demokratizm, insonparvarlik, odillik, ayb uchun javobgarlik prinsiplari mustahkamlab qo'yildi. Malumki, qonunchilikda jazoni og'irlashtirish yoki yengillashtirishga oid moddalar bor. Lekin, ular tergovchi yoki sudyaning ixtiyoriga yani inson omiliga to'liq bog'liq bo'lib qolmasligi kerak. Aks holda, biz uchun muqaddas bo'lgan adolat mezoni buziladi...". Albatta, bu turgan gapki, jinoyat uchun jazo tayinlash inson omiliga bog'liq bo'lmasligi lozim hamda, prezidentimizning nutqidan xulosa qilsak, odillik mezoni og'irlashtiruvchi holatlar bilan uzviy qog'liq degan o'rinli fikr keladi. Yana shuni ta'kidlab o'tish kerakki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3723-sonli qarorining jinoyat qonunchiligini takomillashtirish konsepsiyaning 3-bandi 2-kichik bandida:

"Jinoiy jazolarning sanksiyalarini jinoyatlarning ijtimoiy xavflilik darajasi va xarakteri bilan qat'iy muvofiqlashtirish, jazolarning muqobil turlarini oqilona va mutanosib ravishda qo'llashni ta'minlash". Bundan ko'rinib turibdiki, mazkur bandni hayotga tadbiiq etish uchun, yani jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan murosasiz munosabatda bo'lish, shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, jinoyat uchun jazo tayinlashda odillik va insonparvarlik prinsiplarini amalda qo'llanilishini taminlash, jinoyat uchun jazolarni individuallashtirish, jinoyat uchun javobgarlik muqarrar ekanligini jamiyatdagi shaxslar ongiga singdirish lozim. Bularni amalga

oshirilishida bevosida jazoni og‘irlashtiruvchi va yengillashtiruvchi holatlarning o‘rni judayam muhim hisoblanadi. Sud-tergov organlari jazo tayinlashda jazoni yengillashtiruvchi hamda og‘irlashtiruvchi holatlarni amalda qo‘llash yuzasidan yetarli ko‘nikmaga ega bo‘lmasligi, jinoyat uchun tayinlanadigan jazolarning adolatsizligiga, fuqarolarda davlatga nisbatan ishonchsizlik hissi uyg‘onishiga olib keladi. Shularni inobatga olgan holda sud jazoni og‘irlashtiruvchi hamda yengillashtiruvchi holatlarni jinoyatni obyektiv jihatdan baholab hukm chiqarishi shart. Ularni amalga oshirish ma‘lum darajada, jumladan hukm chiqarish vaqtida qonunda nazarda tutilgan yengillashtiruvchi va og‘irlashtiruvchi holatlarni e‘tiborga olib jazo tayinlanishida o‘z ifodasini topgan.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 56-moddasida belgilangan holatlarni tadqiq qilishning muhimligi ana shularda va uning mohiyati va mazmunini, bu normalarni tadbiq etish muammolari, jazoni individuallashtirishning nazariy jihatlarini ochib berishda ifodalanadi. Ushbu muammo jinoyat huquqi kursi va jinoyat huquqi umumiy qismi bo‘yicha darsliklarning mualliflari, Jinoyat kodeksiga sharhlarning mualliflari tomonidan ham ishlangan. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining qabul qilinishi munosabati bilan jazoni individuallashtirishda muhim ahamiyatga ega bo‘ladigan og‘irlashtiruvchi holatlar haqida yangicha fikrlash, uning nazariy qoidalarini yangicha talqin qilish, ularning mazmunini ochib berish, amalda qo‘llanish masalalarini ishlab, bu boradagi qonunlarni rivojlantirish masalalarini ishlab chiqish zarurati vujudga kelganligini e‘tiborga olinishi kerak.

Jazoni tayinlashda og‘irlashtiruvchi holatlarni hisobga olish yuqorida ta‘kidlab o‘tganimizdek, jazolarni individuallashtirishga imkon beradi va shu bilan adolatli jazo tayinlashni taminlaydi. Jazoni og‘irlashtiruvchi holatlar ikki jihat bilan bog‘liq: qilmishning ijtimoiy xavfi va jinoyat sodir etgan shaxsning ijtimoiy xavfi. Ular yani og‘irlashtiruvchi holatlar ushbu xavfning bir qismini ochib beradi va shuning uchun ham ijtimoiy xavfli qilmish uchun jazo tayinlashda jinoiy-huquqiy ahamiyatga ega.

Dunyoning turli mamlakatlarning jinoyat qonunchiligida og‘irlashtiruvchi holatlar mustaqil ro‘yxat sifatida jinoyat kodeksining umumiy qoidalarida yoki modda dispozitsiyasining tarkibiy qismi sifatida nazarda tutilishi mumkin.

Jazoni og‘irlashtiruvchi holatlar tushunchasi yuridik adabiyotlarda yetarlicha tahlil qilingan bo‘lib bu bo‘yicha turli olimlarning fikrlari turlicha. Masalan: yuridik fanlar doktori professor Z.S. Zaripovning fikricha:

Jazoni og'irlashtiruvchi holatlar-jinoyat tarkibi belgilariga kirmaydigan, jinoyatning obyektiv va subyektiv holatlarini tavsiflaydigan hamda sanksiya doirasida og'irroq jazo tayinlashda inobatga oladigan holatlardir.

Jazo tayinlashda sud jinoyat sodir etishda ayblanayotgan shaxsning jinoyat sodir etish vaqtidagi xulqinagina emas, balki, jinoyat sodir etishdan oldingi va jinoyat sodir etganidan keyingi xulqini ham hisobga oladi.

Jazoni og'irlashtiruvchi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda sud modda sanksiyasida nazarda tutilgan jazoning og'irrog'ini qo'llaydi. Lekin, jazo tayinlash vaqtida aybdorning qilmishi kvalifikatsiya qilingan moddaning sanksiya doirasidan chetga chiqishi mumkin emas. Jazoni o'g'irlashtiruvchi holatlar O'zR JKning 56-moddasida berilgan bo'lib, ular quyidagilardir:

- a) homiladorligi aybdorga ayon bo'lgan ayolga nisbatan;
- b) yosh bola, qariya yoki ojiz ahvoldagi shaxsga nisbatan;
- v) xizmat vazifasi yoki fuqarolik burchini bajarganligi munosabati bilan shaxsga yoki uning yaqin qarindoshlariga nisbatan;
- g) aybdorga moddiy tomondan, xizmat jihatidan yoki boshqa jihatdan qaram shaxsga nisbatan;
- d) o'ta shafqatsizlik bilan;
- e) ko'pchilik uchun xavfli bo'lgan usulda;
- j) yosh bola yoki ruhiy holatining buzilganligi aybdorga ayon bo'lgan shaxsdan foydalangan holda;
- z) jinoyat natijasida og'ir oqibatlarining kelib chiqqanligi; i) umumiy ofat sharoitidan foydalangan holda yoki favqulodda holat vaqtida yoxud ommaviy tartibsizliklar jarayonida;
- k) g'arazli yoki boshqacha past niyatlarda;
- l) irqiy yoki milliy dushmanlik yoxud adovat zamirida;
- m) bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirgan holda yoki uyushgan guruh yoxud jinoiy uyushma tomonidan;
- n) ilgari ham qasddan jinoyat sodir etgan shaxsning takroran yoki qasddan yangi jinoyat sodir etishi;
- o) mastlik holatida yoki giyovandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop yoxud kishining aql-idrokiga ta'sir qiluvchi boshqa moddalar ta'siri ostida jinoyat sodir etish. [5]

Yuqorida berilgan jazoni o'g'irlashtiruvchi holatlarning ro'yxati qafiy bo'lib boshqa holatlarni og'irlashtiruvchi holat deb topish mumkin emas. Bu bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy Sud Plenumining "Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to'g'risida"gi 1-son qarorining 8-bandida ham takidlab o'tilgan. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 56-moddasining 2-qismidan kelib chiqib og'irlashtiruvchi holatlarning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqishimiz mumkin.

Har bir davlat jinoyat qonunchiligida jazoni og'irlashtiruvchi hamda yengillashtiruvchi holatlar bo'lishi tabiiy hol albatta. Bu borada dunyo hamjamiyatida har tomonlama yetakchi bo'lgan hamda inson huquqlarini yuqori o'rinlarga qo'yadigan davlatlarning tajribasini o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki, agar ana shu davlatlar tajribasi bizga maqul kelsa, qonunchilikni takomillashtirish jarayonida ularni inobatga olishimiz mumkin bo'ladi.

Yana shunisi diqqatga sazovorki, ushbu moddaning "e" hamda "e" bandlariga ko'ra

e) siyosiy, mafkuraviy, irqiy, milliy yoki diniy adovat yoki adovat yoki har qanday ijtimoiy guruhga qarshi nafrat yoki adovat asosida jinoyat sodir etish;

e.1) boshqalarning qonuniy harakatlari uchun qasos olish maqsadida, shuningdek boshqa jinoyatni yashirish yoki uning sodir bo'lishiga ko'maklashish maqsadida jinoyat sodir etish [10] holatlari ham jazoni og'irlashtiruvchi holatlar ro'yxatiga kiritilgan. Undagi boshqa jinoyatni yashirish maqsadida jinoyat sodir etish holati.

Bizda faqat og'irlashtiruvchi holatlarda qasddan odam o'ldirganlik uchungina nazarda tutilgan. Bizga malumki, shaxs o'z jinoyatini yashirish uchun faqat qasddan odam o'ldirmaydi, u boshqa jinoyatlarni sodir qilishi mumkin. Lekin bizning qonunchilikda, bunga nisbatan boshqa jinoyat sodir etilganda og'irlashtiruvchi holat belgilanmagan. Shuni inobatga olgan holda og'irlashtiruvchi holatlar ro'yxatini ushbu band bilan to'ldirishni taklif etamiz.

Shvetsariya Jinoyat kodeksiga nazar soladigan bo'lsak, ushbu kodeksda jazoni yengillashtiruvchi holatlar maxsus bir moddaga jamlangan (64-moddasi) lekin jazoni og'irlashtiruvchi holatlar uchun maxsus norma yo'q, jazoni og'irlashtiruvchi holatlar haqida faqat bir joyda gap boradi. Yani, noqoquniy ravishda ozodlikdan mahrum qilish jinoyatida agar shaxs jabrlanuvchini ozod qilish uchun to'lov talab qilsa,

jabrlanuvchiga shafqatsiz munosabatda bo'lsa, qamoq muddati o'n kundan ortiq davom etsa yoki jabrlanuvchining sog'lig'iga jiddiy zarar etkazilgan bo'lsa (184-moddasi) og'irlashtiruvchi holat deb qaraladi.

Norvegiya jinoyat kodeksida jazoni yengillashtiruvchi holatlarning ro'yxati jinoyat kodeksining 56-moddasida berilgan lekin, og'irlashtiruvchi holatlarning qafiy ro'yxati kodeksda maxsus normada berilmagan, ushbu holatlarni inobatga olish vakolati faqat sudga berilgan hamda Jinoyat kodeksining maxsus qismi moddalarida alohida qilib agar og'irlashtiruvchi bo'lsa, qancha jazo tayinlash lozimligi aniq ko'rsatilgan. Misol uchun, Norvegiya jinoyat kodeksining 85-moddasiga ko'ra: "Chet davlatlar o'rtasidagi urush paytida qirolning betarafligi to'g'risidagi buyrug'ini buzgan yoki unga hissa qo'shgan shaxs jarima yoki 4 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish tarzida jazolanadi. Ayniqsa og'irlashtiruvchi holatlarda 4 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazosi qo'llanilishi mumkin" deyilgan. Yana bir misol, 104a-moddasiga binoan: "Xususiy harbiy tashkilotni tuzgan yoki ularda ishtirok etgan, bunday tashkilotga a'zolari jalb qilgan yoki qo'llab-quvvatlagan shaxs 2 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. Agar tashkilot yoki uning a'zolari qurol-yarog 'yoki portlovchi moddalar zaxirasiga ega bo'lsa, 18 yoshga to'lmagan a'zolar, harbiy harakatlar uchun 18 yoshga to'lmagan shaxslardan foydalansalar yoki boshqa og'irlashtiruvchi holatlar mavjud bo'lsa, 6 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish jazosi qo'llaniladi". Yuqoridagilardan xulosa qilib aytadigan bo'lsak, jazoni og'irlashtiruvchi holatlar, jinoyat qonunida jazoni individualizatsiya qilishda eng muhim o'rinni egallaydi. Jazoni og'irlashtiruvchi holatlar jazoni individuallashtirishning muhim shartlaridan biri bo'lib, O'zR JKning 54-moddasida belgilanishicha sud jazo tayinlashda sodir etilgan jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasini, qilmishning sababini, yetkazilgan zararning xususiyati va miqdorini, aybdorning shaxsini hamda jazoni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarni hisobga oladi», - deyiladi. Ushbu qoidadan ko'rinib turibdiki, og'irlashtiruvchi holatlar JK 54-moddasida nazarda tutilgan jazo tayinlashda hisobga olinishi kerak bo'lgan har bir holatda bo'lishi mumkin.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" pdf
2. <https://stat.sud.uz/file/2022/17-01/iinoyat-2021-12oy.pdf>
3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharx. [Qayta ishlangan va to'ldirilgan ikkinchi nashr. 2016-yil 1-noyabrgacha bo'lgan o'zgartirish va qo'shimchalar bilan] Umumiy qism / M.Rustamboyev. - Toshkent:"Adolat" 2016.387-bet.
4. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 2. Jazo haqida ta'limot. Darslik. 2-nashr, to'ldirilgan va qayta ishlangan. - T.: O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. 132 bet.